

ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПРАВОВОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «РОЗРАХУНКИ», «ЗОБОВ'ЯЗАННЯ» ТА «ЗАБОРГОВАНІСТЬ»

В статті досліджено семантичне наповнення понять «розрахунки», «зобов'язання», та «заборгованість» з точки зору правильності лексичного перекладу та економічного і юридичного тлумачення з метою однозначного використання в нормативно-правовій базі бухгалтерського обліку

Постановка проблеми та її зв'язок з найважливішими науковими та практичними завданнями. Перехід України до нових умов господарювання змінив правове положення підприємств. У новій економіці вони діють на базі різних форм власності і з застосуванням різних організаційно-правових форм. Зовсім іншого значення набули облік і оцінка результатів діяльності підприємств. Це стало необхідним для встановлення майнових відносин із засновниками, інвесторами, контрагентами, а також з державою – із приводу сплати податків і інших обов'язкових платежів до бюджету та позабюджетних фондів. Публічні інтереси зажадали, щоб бухгалтерський облік майна, зобов'язань, усіх господарських операцій, виявлення результатів їхнього проведення, об'єктів оподаткування і т.д. проводилися за єдиними правилами, що дає можливість забезпечити однаковість усіх фінансових відносин підприємств із державою, іншими суб'єктами, що мають право вимагати представлення інформації про діяльність підприємства.

У той же час бухгалтерський облік залишився необхідним елементом діяльності будь-якого підприємства. Більш того, в умовах ринку його значення і роль істотно зростають, оскільки, тільки спираючись на достовірні облікові дані, можна приймати рішення про зміну напрямку виробництва, його відновлення та переміщення капіталу відповідно до ринкової кон'юнктури. У силу цього, по-новому постає питання про правове значення бухгалтерського обліку. В даний час юридична наука тільки починає розробляти питання створення і використання облікової інформації. Ставляться проблеми співвідношення бухгалтерського обліку, господарської діяльності, оподаткування і їхнього правового регулювання.

Практика фінансово-економічної та виробничої діяльності свідчить про те, що багато проблем, які виникають, пов'язані із невідповідністю, а іноді й суперечністю нормативно-правових вимог щодо податкового, цивільного і спеціального законодавства по бухгалтерському обліку. Зокрема, вони стосуються й неоднозначного трактування сутності економічних понять.

Метою написання стаття є дослідження співвідношення сутнісного наповнення понять «розрахунки», «зобов'язання», заборгованість» та інших пов'язаних з ними в контексті економічного тлумачення та юридичного закріплення в нормативно-правових документах.

Для конкретизації поставленої мети сформулюємо конкретні завдання: з'ясувати нормативно-правову базу регулювання сфери фінансів та бухгалтерського обліку; виявити суперечні моменти щодо тлумачення понять «розрахунки», «зобов'язання», заборгованість»; дослідити співвідношення цих понять з бухгалтерської та юридичної точок зору з тим, щоб надати конкретні рекомендації відносно їхнього переосмислення.

Виклад основного матеріалу досліджень. Правове регулювання являє собою діяльність держави по внесенню організованості, упорядкованості в різні сфери життя людського суспільства. Стержнем і основою правового регулювання служить законодавство – сукупність загальнообов'язкових правових актів, які видаються органами державної влади з дотриманням визначеної процедури та у встановленій формі.

Правові основи бухгалтерського обліку – це сукупність визначених правових норм, що регулюють відносини по створенню і використанню облікової (бухгалтерської) інформації.

Облікові правові норми містяться в різних нормативно-правових актах, що різняться один від одного за рівнем і видом органа, що видав акт. Крім того, у багатьох випадках нормативні акти носять комплексний характер, оскільки включають до свого складу положення, що стосуються різних сфер людської діяльності. У цьому змісті під законодавством про бухгалтерський облік необхідно розуміти сукупність нормативних актів і окремих облікових правових норм, що регулюють бухгалтерський облік.

Кабінет Міністрів України затвердив Програму реформування системи бухгалтерського обліку з застосуванням міжнародних стандартів. Програмою встановлено, що реформування системи бухгалтерського обліку є складовою частиною заходів, орієнтованих на впровадження економічних відносин ринкового напрямку.

Задачами реформи бухгалтерського обліку є:

- створення системи національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (П(С)БО), щоб забезпечити необхідною інформацією користувачів, насамперед інвесторів;
- забезпечення зв'язку реформування бухгалтерського обліку з основними тенденціями гармонізації стандартів на міжнародному рівні і станом економіко-правового середовища та ринкових відносин в Україні;
- надання методичної допомоги при впровадженні та використанні реформованої моделі бухгалтерського обліку.

Національна система бухгалтерського обліку на основі міжнародних стандартів повинна забезпечувати зважене використання міжнародних стандартів з урахуванням економіко-правового середовища і стану ринкових відносин в Україні. У процесі виконання Програми повинна бути також створена модель взаємодії системи бухгалтерського обліку й оподатковування, переглянуті припустимі способи оцінки майна і зобов'язань, створені умови для поглиблення аналітичності облікової інформації і забезпечення доступності (публічності) бухгалтерської (фінансової) звітності.

Першим кроком на шляху реформування системи бухгалтерського обліку в Україні стало формування принципово нового законодавства. Системі законодавства про бухгалтерський облік, як і іншим галузям законодавства, властивий розподіл на закони і підзаконні акти.

Основним нормативним актом з бухгалтерського обліку є Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999р. №996-XIV [5]. Він є основним документом у системі законодавства, що встановлює єдині правові і методологічні основи організації і ведення бухгалтерського обліку в Україні. Також він має визначальне значення не тільки для указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, але й інших законів, у яких питання бухгалтерського обліку і звітності розглядаються поряд з відносинами, що входять в основну тематику закону. Дійсний Закон має пріоритетне значення у відношенні податкового законодавства, а саме Податкового кодексу України.

Істотною особливістю цього Закону є те, що він створює методологічні основи збору, реєстрації й узагальнення інформації, здійснюваних шляхом суцільного, безупинного і документального обліку всіх господарських операцій. Відповідно до п.2 ст. 6 Закону [5] загальне методологічне керівництво бухгалтерським обліком покладено на Міністерство Фінансів України, що затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, план рахунків бухгалтерського обліку й інструкцію з його застосування, інші нормативно-правові акти по веденню бухгалтерського обліку і складанню звітності.

На практиці постійно виникають суперечки про співвідношення норм податкового, цивільного і спеціального законодавства по бухгалтерському обліку для визна-

чення фінансових наслідків як окремих операцій, так і всієї діяльності. Причина цих суперечок пояснюється не тільки розбіжністю використовуваної термінології, але і відсутністю чіткої правової концепції для вирішення суперечок, що виникають.

Як приклад можна привести ситуацію, що склалась із визначенням і тлумаченням розрахунків як об'єкту бухгалтерського обліку. В результаті досліджень, проведених в попередньому параграфі встановлено, що поняття “розрахунки” законодавчо не визначено. Також з'ясовано, що розрахунки спричинюють появу заборгованості та тісно пов'язані із поняттям “зобов'язання”, тому звернемося до Закону України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” [5] і національних положень бухгалтерського обліку за трактуванням понять “заборгованість”, оскільки і дебіторська і кредиторська заборгованості є об'єктами обліку.

Дебітори – юридичні і фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми коштів, їхніх еквівалентів чи інших активів [9, п. 4].

Дебіторська заборгованість – сума заборгованості дебіторів підприємству на визначену дату [9, п. 4].

Визначення понять “кредиторів” і “кредиторської заборгованості” в стандартах і Законі немає. З чого напрошується висновок, що кредиторська заборгованість як об'єкт бухгалтерського обліку не існує. Однак такого не може бути. Заборгованість (кожна) виникає в результаті здійснення розрахункових операцій, а провести розрахунки тільки в односторонньому порядку неможливо (тобто так, щоб виникла тільки дебіторська заборгованість).

У П(С)БО 11 “Зобов'язання” [10] у пункті 11 зазначено, що кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги включається до складу поточних зобов'язань.

На підтвердження взаємозв'язку між поняттями “зобов'язання” та “заборгованість” звернемося до того, що мається на увазі під “зобов'язаннями”.

Найбільш розповсюдженим тлумаченням поняття “зобов'язання” є таке: це оформлені договором або такі, що виникають із діючого законодавства, цивільно-правові відносини між сторонами, в силу яких одна сторона зобов'язана здійснювати на користь іншої певні дії або утриматися від певних дій. [2, с. 442; 7, с. 831; 15, с. 292; 16, с. 261; 17, с. 180; 18, с. 504]

У ст.1 Закону України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” [5] і в п.1 П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” [8] дається наступне визначення:

Зобов'язання – заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Таким чином, законодавчо встановлені вимоги щодо відображення інформації про стан розрахунків (дебіторську і кредиторську заборгованості) містяться в Законі України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” [5] і в трьох стандартах: П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” [8], П(С)БО 10 “Дебіторська заборгованість” [9], П(С)БО 11 “Зобов'язання” [10].

Виходячи з того, що основою при розробці національних стандартів обліку служили міжнародні стандарти фінансової звітності, проведемо порівняння тлумачень розглянутих вище понять і стандартів, що їх регулюють. Однак перед тим, звернемося до словників спеціальних термінів (оскільки міжнародні стандарти видані англійською мовою) за тлумаченням таких понять – debt та liabilities (таблиця 1).

Наведені варіанти тлумачення термінів відрізняються наочною плутаниною понять “заборгованість”, “борг” та “зобов'язання”. З чого випливає висновок, що треба з великою обережністю відноситись до термінів, залучених з іноземних мов.

Таблиця 1 – Тлумачення термінів debt та liabilities у спеціальних словниках

Словник	Debt	Liabilities
Словарь современной экономической теории Макмиллана. [14]	(Борг) Зобов'язання, що виникає в результаті запозичення грошових сум або отримання товарів або послуг в кредит, тобто за обіцянку заплатити пізніше. (стор. 97)	(Зобов'язання, пасиви) Будь-які претензії, фактичні або потенційні, до приватної особи або організації. Термін звичайно вживається у відношенні фінансових претензій, найбільш загальною формою яких є борг (debt) будь-якого виду. (стор. 286)
Розенберг Дж. М. Международная торговля. Терминологический словарь. [6]	(Борг) Гроші, послуги або матеріали, які належить повернути іншій особі в результаті досягнутої раніше угоди. (стор. 87)	Не визначає.
Розенберг Д. Словарь банковских терминов: Пер. с англ. [12]	(Борг, заборгованість) Гроші, послуги або матеріали, які повинні бути передані іншій особі у відповідності з раніше укладеним договором. (стор. 95)	(Зобов'язання) Кошти, які банк заборгував. Liability (Зобов'язання) Борг або зобов'язання, що виражене в грошових коштах. (стор. 190)
Банковское дело. Словарь: Пер. с англ. [1]	(Борг, зобов'язання) Сума грошей, позичена іншій особі. (стор. 106)	(Зобов'язання) 1) Запозичена сума. 2) Джерело фінансування. 3) Правове зобов'язання компенсувати який-небудь збиток або шкоду, що виник в результаті дії або угоди. (стор. 217)
Алексєєнко Л.М., Олексієнко В.М., Юркевич А.І. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (укр.-англ.-рос. тлумачний словник). [4]	1) борг, заборгованість. 2) позичати, робити борги. (стор. 298)	1) пасив; 2) пасиви; 3) зобов'язання (борг); 4) зобов'язання, залучені кошти у пасиві банку. (стор. 359)
Сигел Дж., Шим Дж. Словарь бухгалтерских терминов: Пер. с англ. [13]	(Борг, заборгованість, зобов'язання). Гроші або послуги, які компанія зобов'язана повернути зовнішній стороні. Це юридичне зобов'язання фірми, що виникло в результаті письмової або усної угоди. Борг може бути короткостроковим або довгостроковим. (стор. 102)	(Зобов'язання, пасив). Сума, що виплачується в доларах (наприклад, кредиторська заборгованість), або послуги, які будуть надані в майбутньому (наприклад, гарантії до сплати). Сторону, що має зобов'язання, називають дебітором. (стор. 213)

Перейдемо безпосередньо до співставлення національних та міжнародних стандартів обліку. Насамперед, відзначимо, що аналогів П(С)БО 10 і П(С)БО 11 немає, тобто вони є власною розробкою вітчизняних законодавців.

Визначення безпосередньо дебіторської і кредиторської заборгованості в міжнародних стандартах не дається, а основні вимоги до їхнього відображення містять МСФЗ 32 “Фінансові інструменти: розкриття і представлення інформації” та МСФЗ 39 “Фінансові інструменти: визнання й оцінка” [11].

Голов С.Ф. і Костюченко В.М., коментуючи міжнародні стандарти і, зокрема, МСФЗ 32 і МСФЗ 39, дають наступні трактування [3]:

Дебіторська заборгованість – це фінансовий актив, що є контрактним правом діставати грошові кошти чи цінні папери від іншого підприємства.

Кредиторська заборгованість – це фінансове зобов'язання, що є контрактним правом передавати кошти чи цінні папери [3, с. 503].

З визначень випливає, що дані стандарти застосовуються тільки до тих видів дебіторської і кредиторської заборгованості, що відносяться саме до фінансових активів і зобов'язань. Фінансові активи і зобов'язання, у свою чергу, є елементами фінансових інструментів.

Фінансовий інструмент – це будь-який договір, у результаті якого одночасно виникають фінансовий актив в одній компанії і фінансове зобов'язання чи частковий інструмент в іншій (МСФЗ 32) [11, стор. 712].

Таким чином, міжнародні стандарти дають визначення, критерії визнання й оцінки дебіторської і кредиторської заборгованості тільки в тій її частині, що підлягає погашенню коштами. Інші види регламентуються МСФЗ 1 “Представлення фінансових звітів” як складова частина активів і зобов'язань і розкриття інформації про них ґрунтується на Принципах підготовки і представлення фінансової звітності [11].

Якщо проаналізувати норми вітчизняного стандарту, то в багатьох випадках він суперечить не тільки вимогам МСФЗ, але й сам собі.

Критеріями визнання зобов'язань є [10, п. 5]:

- його оцінка може бути достовірно визначена;
- існує ймовірність зменшення економічних вигод в майбутньому внаслідок його погашення.

При цьому у відповідності з п. 6 П(С)БО 11 [10] в складі зобов'язань виділені наступні їх види:

забезпечення – зобов'язання з **невизначеними** сумою або часом погашення на дату балансу (п. 4 П(С)БО 11 [10]).

Непередбачені зобов'язання – це:

- зобов'язання, яке **може** виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджено **тільки тоді, коли відбудеться або не відбудеться** одна чи більше невизначених майбутніх подій, над якими підприємство не має повного контролю; або
- теперішнє зобов'язання, яке виникло внаслідок минулих подій, **але яке не визнається**, оскільки мало ймовірно, що для врегулювання зобов'язання необхідно буде використовувати ресурси, що втілюють в собі економічні вигоди, або оскільки суму зобов'язання **не можна достовірно визначити**.

Як бачимо, стандарт містить вимоги до визнання його елементів, що суперечать одна одній. Що ж стосується міжнародних вимог, то для розкриття інформації про забезпечення та непередбачені зобов'язання в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності призначений спеціальний МСФЗ 37 “Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи” [11].

Відповідно до норм цього стандарту, “забезпечення – це зобов'язання із невизначеним строком або сумою. Під забезпеченням розуміють теперішню заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій та погашення якої, як очікують, призведе до вибуття з підприємства ресурсів, що втілюють в собі економічні вигоди”. Таким чином, забезпечення виникають лише тоді, коли підприємство має теперішню заборгованість, яка виникла в результаті минулих подій.

Одночасно забезпечення необхідно відрізнити від інших зобов'язань.

На відміну від інших зобов'язань, забезпечення передбачають існування невизначеності у відношенні строку або суми майбутніх витрат, що будуть необхідні для погашення зобов'язань. [3, стор. 439]

Підприємство не повинно визнавати непередбачене зобов'язання як зобов'язання. Непередбачене зобов'язання не визнається як зобов'язання в Балансі за однієї з двох причин:

заборгованість є скоріше можливою, ніж теперішньою, тобто це не зобов'язання; або

заборгованість є теперішньою, але не виконуються критерії визнання для забезпечення, тобто це зобов'язання, але критерії визнання для зобов'язань не дотримуються. [3, стор. 463]

П(С)БО 11 “Зобов'язання” [10] до складу зобов'язань відносить також і доходи майбутніх періодів (п. 6), причому далі у відношенні їхнього визначення, оцінки та визнання нічого не сказано. Тому є не зовсім зрозумілим, на підставі чого доходи майбутніх періодів повинні регламентуватися саме цим стандартом - П(С)БО 11.

Неправильно регламентувати перелічені вище елементи одним положенням (стандартом), базуючись лише на тому, що вони не є активами та власним капіталом підприємства. На наш погляд, необхідно розкрити особливості визнання забезпечень і непередбачених активів і зобов'язань в окремому стандарті на основі МСФЗ.

Критерії визнання доходів майбутніх періодів і методи їх оцінки доцільно розглядати у відповідному П(С)БО 15 “Доход”, зробивши доповнення до нього спеціального пункту.

В основному ж стандарті 11 “Зобов'язання” слід навести визначення понять у такому трактуванні:

Зобов'язання – це взаємовідносини між двома або більше сторонами з приводу здійснення діяльності, яка має економічну доцільність.

Фінансове зобов'язання – це належним чином оформлена угода, що передбачає обмін ресурсами, які мають грошовий вимір.

Розрахунки – це система взаємин між юридичними і фізичними особами, що виникають у момент практичного виконання юридично оформлених фінансових зобов'язань при здійсненні товарних і нетоварних операцій.

Заборгованість – це стан розрахунків за фінансовими зобов'язаннями на будь-який момент часу.

Дебіторська заборгованість – сума заборгованості дебіторів підприємству на визначену дату. [9, п. 4]

Дебітори – юридичні і фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми коштів, їхніх еквівалентів чи інших активів. [9]

Кредиторська заборгованість – сума заборгованості підприємства кредиторам на визначену дату.

Кредитори – юридичні і фізичні особи, яким внаслідок минулих подій підприємство заборгувало певні суми коштів, їхніх еквівалентів чи інших активів.

Підводячи підсумок наведеним вище дослідженням, відзначимо, що в результаті аналізу нормативно-правового регулювання розрахунків як об'єкту бухгалтерського обліку, порівняння вимог вітчизняних та міжнародних стандартів звітності, встановлено необхідність внесення коректив відносно тлумачення поняття досліджуваних об'єктів: розрахунків, зобов'язань та заборгованості.

Напрямки подальших досліджень пов'язані з вивченням когнітивного наповнення економічних та юридичних термінів, що походять або мають близьку природу з розглянутими поняттями, а також проведення їхньої всебічної класифікації, враховуючи уточнені тлумачення.

Література

1. Банковское дело. Словарь : пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 412 с.
2. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М. : ИНФРА-М, 1999. – VI. – 791 с.
3. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі : практ. посіб. / С. Ф. Голов, В. М. Костюченко. – К. : Лібра, 2001. – 840 с.
4. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (україно-англійсько-російський тлумачний словник) / сост. : Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич. – К. : Максимум ; Тернопіль. : Економічна думка, 2000. – 592 с.
5. Закон України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” № 996- XIV від 16.07.1999 р. зі змінами і доповненнями.
6. Международная торговля : терминологический словарь / сост. Дж. М. Розенберг. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 368 с.
7. Новая философская энциклопедия : в 4-х т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд ; Научно-ред. совет : предс. В. С. Степин, заместители предс. : А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семичин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2001. – 1458 с.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, затверджено наказом МФУ від 31.03.1999 р. № 87 зі змінами і доповненнями.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 “Дебіторська заборгованість”, затверджено наказом МФУ від 08.10.1999 р. № 237 зі змінами і доповненнями.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 11 “Зобов’язання”, затверджено наказом МФУ від 31.01.2000 р. № 20 зі змінами і доповненнями.
11. Принципи підготовки і представлення фінансової звітності / Міжнародні стандарти фінансової звітності 1999: видання російською мовою. – М. : Аскери-АССА, 1999. – 1135 с. зі змінами і доповненнями.
12. Розенберг Д. Словарь банковских терминов : пер. с англ. / Д. Розенберг. – М. : ИНФРА-М, 1997. – VIII. – 360 с.
13. Словарь бухгалтерских терминов : пер. с англ. / сост. : Дж. Сигел, Дж. Шим. – М. : ИНФРА-М, 2001. – VIII. – 408 с.
14. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 608 с.
15. Современный финансово-кредитный словарь / под общ. ред. М. Г. Лапусты, П. С. Никольского. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 526 с.
16. Современный экономический словарь / сост. : Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 480 с.
17. Фінансовий словник / сост. : А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-те вид., випр. та доп. – К. : Знання, КОО ; Л. : Вид-во Львів. банк. ін-ту НБУ, 2002. – 566 с.
18. Экономическая энциклопедия / науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН; гл. ред. Л. И. Абалкин. – М. : ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 1055 с.